

NAPLÓ

1942–2001 (II.)

Részletek

ALEKSANDAR TIŠMA

1966. IX. 14.

Hat nap Kanizsán. Unalom, kisvárosi sivárság. „Hétköznapi” emberek sekélyessége, akik a „jelen levő írók” számlájára vendégeskednek, s örülnek, hogy az íróknak is ez a legfontosabb – jól belakni a bogrács-paprikásból. A végén két kellemes nap Mića Danojlićtyal meg Jasnával. Ez utóbbi izgalmas története Ivan B. iránt érzett, beteljesületlen szerelméről.

Újvidéken Pera Milosavljević vár, elolvasta a *Szőkevényeket*, tetszik is neki, de hát csiszolásra szorul. Tegnap megpróbáltam dolgozni rajta – és ment. Elképeszt, mennyi a javítanivaló, mennyi rossz mondatot másoltam le, szó szerint és gépiesen, a kéziratból. Dolgozni kell a mondaton, ezt meg kell tanulnom.

1966. IX. 20.

Danojlić kanizsai humoros írása „felháborítja” az itteni kedélyeket. Díszülés Žarko Vasiljević emlékére: egyetlen verssor nélkül. Hogy ennek a vajdasági vidékiességnek a hínárjába vesszek, nem engedi elkülönülő természetem. De látom, mennyire egyedül vagyok.

Ranković bukása és az UDB meg a szerb nacionalizmus prepotenciájának elmarasztalása. Folytatódik a mítoszok lerombolása, a mítoszoké, amelyek annyi éven át keserítették életemet. Živojin ésszerű magyarázattal szolgál: a szerbség még nem nőtt fel odáig, hogy versenybe szálljon a civilizációs értékek meghódításáért, veszélyeztettségében

ezért az egyetlen rendelkezésére álló fegyverhez: az erőszakhoz folyamodott.

Többször is felébredek éjszaka, s egyazon álom foszlányaival viaskodom mindannyiszor. Háború van, az udvaron felhalmozott kacathegyek között rejtőzködöm, körülöttem őrzjárat kutakodik. A jelenet egyetlen helyzetre sem emlékeztet emlékeim tárházából, ellenben pontosan meghatározza státusomat egy háborúban. Ráadásul, úgy tűnik, ezekben a napokban meg se fordult fejemben a háború.

1967. IX. 9.

Tegnap először fogott el a kétségbeesés a hazatérés gondolatára. A világnak micsoda zugába megyek is! Újvidékre! Két-három forgalmas utca, a mérleges bácsi, poros kirakatok, vége-hossza nincs eszmecsere a szerbség megmaradásáról. Emitt meg New York, egy város, ahol mindenki valami más, város, amely virul, s amely élén jár (akármilyen lesz is) a 21. századra tekintő fejlődésnek. Mivel azonban kénytelen vagyok mindent az irodalom szemszögéből nézni, tudom, hogy késő: itt többé nem lennék képes bármit is megírni. Ha huszonöt évvel korábban jöttem volna, akkor – talán. Vagy mégis? Az abszolút idegenség, a magány egy poémájára, az óvilág, a száz sebből vérző haza utáni nosztalgia költeményére azért még futná az erőből? Ikertestvére volna amannak a másíknak, melyet elvagyakozva, Amerikába vágyakozva, odahaza írok. Mindössze azzal a különbséggel, hogy itt a nagyvilág olvasóközönségének egy világnyelven írnék. Én azonban mindinkább oda vélekedem, hogy mellékes, kinek írunk, mekkora közönségnek. Kifejezni magunkat, az a legfontosabb. Én pedig akként fejezem ki magam, hogy nem tartozom egészen sem ide, sem oda, hogy álmodozom, de álmaimat valóra nem váltom, hogy félek a magánytól és a haláltól, félek elenyészni hiábavalóan és nyomtalanul. Minderről elmondtam valamit *A barna hajú lányban* – meglehet, soha többé nem is tudok majd hozzátenni semmit.

1970. XI. 12.

Tegnapelőtt a debreceni bölcsészkaron, hivatalos látogatáson *A magyar irodalom története* szerzőinél. A négyszögletes és világos, hatalmas aula körül, a galériákon, egyetemista fiúk, lányok ülnek az íróasztaloknál, és szótlanul olvasnak, jegyzetelnek. Érzem vérszegény elmélyedé-

süket bizonyos költők és tudósok régi szövegeiben, az elődökében, akik hajdanán maguk is ugyanígy töltekeztek ihlettel a forráson. Hozzáképezelem, micsoda rideg s reménytelenül élettelen világ várja őket, mikor kilépnek a szellemnek ebből a fellegvárából, mely az athéni akadémia mintájára épült. Pénzgondok, politikai villongások, gyűlölködés, kicsinyeskedés, egy jól titkolt ösztönöktől aláásott, hallgatag élet. Tiszta fehérnemű, de amelyikből nincs elég a szekrényben. Érzésem szerint ez volna hát Közép-Európa. S hirtelen megvilágosodik előttem, hogy én is ennek a Közép-Európának az írója vagyok, hogy nem vagyok balkáni író. A balkáni ember teljesen más légkörben nő fel: hangoskodásban, veszekedésben, összetűzésekben, őt, a négy fal közül kilépve zűrzavar, rendetlenség, mindenféle támadás fogadja. Az én hőseimet nem, hanem ez a levegőtlen, fojtogató szűkösség.

*

Tegnap, Budapesten, az Idegenek Kollégiuma szobájában dr. Juhász, a Forum szerkesztője beszélget egy fiatal íróval, a langyos, de (mert Csehszlovákia megszállását érinti) a magyarok szerint igen provokatív regény, a *Joáb* szerzőjével. A magyarországi egyetemi képzés magas színvonaláról folyik a szó. A hallgatók szociális összetétele azonban – jegyzi meg Juhász – Magyarországon is olyan kedvezőtlen, mint nálunk: a polgári családból származó, műveltebb környezetben nevelkedett fiatalok jobban helytállnak a felvételi vizsgán, ezért a munkás- és parasztyerekek kiszorulnak. Az író osztja ezt a véleményt. Kedvem volna megkérdezni, ugyan miben rejlik itt a hátrány? Vajon ugyanilyen kedvezőtlen az is, ha gyengébb fizikumú emberek testileg gyengébb gyermekei lemaradnak a sportversenyeken vagy a testi erőt igénylő munkában? Ez is gondba ejtő volna? S az ő gyerekeik, akik egyetemre járnak (Juhásznak a lánya éppen itt, Budapesten), vajon még csak rontanak az összetételen, vagy pedig paraszti származású gyerekeknek számítanak, hiszen az apáik, akik ma komfortos polgári lakásokban laknak és autójuk van, maguk is azok voltak? De hát hallgatók, mert a szobában velünk van a Forum gépkocsivezetője is, esetleg megbánthatnám.

1971. VI. 8.

Egy boltból kilépő lány gondterhelt, elborult tekintettel keresi a fiúját, meg is találja a kirakat bemélyedésében, odafut hozzá, s miután

egy szemvillanással meggyőződik róla, hogy senki sem figyel rájuk, a fiú nyakába csimpaszkodik. Anya és lánya, két fölcicomázott, elhízott, fűzőbe préselt nőszemély, megáll az ékszerész kirakata előtt, gyors megbeszélés, majd bemegy az üzletbe, hogy valamilyen brosst vagy karcsatot rendeljen. Idős, rákbeteg ember, a végét járja, magányos, koszos, valamiféle étellel a háta mögött. A két sarkvidéken olvad a jégpáncél az ember szolgálatába állított égéssel járó fölmelegedés következtében, emiatt aztán megemelkedik az óceánok szintje, és módosulnak a légköri viszonyok. Mindezek egyidejű történések, mondjuk, pont most, ma este nyolc órakor, s nekem, mivel értesültem róluk, módomban áll tudomásul venni, sőt, mivel író vagyok, feldolgozni, leírni őket. Azonban nem teszem. Hagyom, hogy a tények, jelenségek elsuhanjanak mellettem, a semmibe vesszenek, mert pillanatnyilag nincs szükségem rájuk. Mert-hogy nekem az írás: a szavak egymásba öltése arról, ami éppen eszembe jutott. Az írás épp olyan életelemem lett, amilyen a táplálkozás, vagy a szex, vagy az úszás, a napozás. Az élet, a sikeres élet egyik feltétele, örömforrása. Igen ám, de én pontosan ezen az úton-módon szűnök meg író lenni. Mivel az egymásnak ellentmondó, különféle jelenségek, tények egyidejűségének éppen ez a megfigyelése, megértése teszi az író. S majd csak másodsorban azok rendszerezése. A rendezés munkája, ha nem táplálja szakadatlanul megfigyelés, valamint a megfigyelték miatti kinszenvedés, iparúzéssá válik. Hogy ne váljon azzá, hogy mindig a meglátás kerekedjen felül, úgy kell élni, hogy a tényeknek legyünk nyitottak, nem pedig az örömöknek, mint én teszem mostanság.

1971. VII. 15.

Ennek a naplónak önálló mű értéke lehetne, ha írása közben lemondtam volna irodalmi kísérleteimről. Mint mű, akkor szólna arról az „aszkéziszről”, melynek a tehetetlenség óráiban hirdetője voltam ugyan, de soha nem a követője is: akkor lenne a legalitásról való lemondás műve, az önmegtágadásé, aminek révén feloldozást nyerhetne, talán többszörösen is. Így, örökös kommentárjaként azoknak az erőfeszítéseknek, hogy valahogy mégis bevétessenek az irodalom sáncai, a napló, minden bizonnyal, a megteremtett irodalom függvényében lesz értékes és érdekes.

1973. I. 21.

Meghüléses állapotban ébredek éjszaka, s a halálra gondolva rádöbbenek, hogy a seholban, semmiért fogok meghalni, a semmiben fognak elhantolni – mert ez a föld nem a hazám, ez az irodalom nem az én irodalmam, sehol semmi nem az enyém.

Napközben pedig Sinkó drvari naplóját olvasom. Ő sem tartozott sehová, zavartan róttá útjait ezen a tájon, mint minden más tájékon is egyébként. Nem úgy, mint felesége, az orvosnő. Aki annyira határozott, annyira bátor egyéniség, hogy fölébe kerekedik a sehonnaiságnak. S amíg a napló Sinkótól származó része vontatott és nehézkes, a belőle áradó tehetetlenségéret miatt gyakran komikus is, az a részlet, melyet az asszony ír bele a drvari partizánuralomról, tiszta és vérbő szöveg, kész regény vagy dráma. Elképesztő, mennyire az asszony az író, s nem a férje, mert ő az ember, nem pedig a férje. Meglehet, azért, mert megvetette a lábát azon a hivatásánál fogva meglelt talajon, mely az egész emberiséggel, vagy talán Európával közös annak humán szellemiségében, miközben Ervin megrekedt az absztrakciókban. Senki úgy – ilyen tárgyilagosan és ekkora bátorsággal – nem tudta leírni a föld egy darabkáján elszabadult örületet, mint ez a Sinkó Mici nevezetű zsidó orvosnő.

1973. XI. 5.

Magyar cigányzene a rádióból. Félhomályba borult szűk kis szobák, ősz kopogtat az ablakon, rátarti, büszke férfi búslakodik a lány után, aki mindig is vágyálma volt inkább, semmint gyönyörúsége. Ezek a nóták, melyek valahogy kívülről, talán a horgosi rádióból érkező lopakodtak be gyerekkoromba, mégiscsak az első és sokáig az egyetlen ilyenfajta élmények voltak életemben. S az is bizonyos, hogy összhangban voltak a környezettel, melyben nevedtem, mert – lám – ma is az én igazi nótáimnak érzem őket, s hogy az irodalom, melyet művelek, talán ezeknek a daloknak a szikár, tartózkodó mélabújából kölcsönzött valamit mind alaphangjában, mind kivitelezésében, sőt tartalmi elemeit tekintve is.

Wroclaw, 1974. VI. 16.

A magyar elbeszélő irodalomból készült 1974. évi válogatást olvasom. Boldizsár Iván novellája a nácizmussal szembeni ellenállás véletlen

hőséről (aki dacból nem árulja be felesége szeretőjét, s ezért agyonverik) már szinte sértően hiteltelen. A magyarok, mint nemzet, egyszerűen semmit sem éltek át a náci uralom alatt, s az irodalom itt képtelen bármit is korrigálni, hacsak nem hazudik. Ők egyedül akkor szenvedtek el valamit – méghozzá maguktól a magyaroktól –, ha zsidók voltak, különben pedig csak a nácizmus után az oroszoktól, ez viszont nem lehet irodalmi téma náluk. Teljességgel képtelen helyzet, mely elsorvasztja az írást, mert – ha akarják az írók, ha nem – kiindulópontja mindennemű mai tapasztalatnak.

1974. VII. 29.

„Csak egyszer szeretünk, csak egyszer vagyunk tökéletesen felkészülve a szerelemre . . . És életünk úgy alakul, ahogyan ez az első, igazi szerelem formálja.” (Cyril Conolly: *A nyugtalan szív* – Károlyi Mihályné: *Együtt a forradalomban* nyomán.)

1975. XII. 27.

Urasan élek. Írók, amennyit kedvem tartja, délelőttönként egy keveset dolgozom a fizetésért, este olvasok. Nőzők, s a nők elfuserált szerelmeikért remélve kárpótlást legyeskednek körülöttem. A legszebb éveimet taposom ugyanis, a korom most éppen összhangban van fejlődésemmel. Az öregedés küszöbén állok, ugyanakkor a művészetben, karrieremben elvárható képességeim kiteljesedésének küszöbén is. Ez magabiztossággal tölt el, arra pedig buknak a nők.

1977. IX. 4.

„– Ki most a szeretőd? – csak ennyit szerettem volna még kérdezni tőle, nem is haragosan vagy elkeseredve, épp ilyen egyszerűen és tárgyilagosan. Lévén a romlottságban valami döbbenetes egyszerűség is, gondolt már erre valaki? Hogy milyen természetes a bűn, s már ennél fogva is milyen lenyűgöző ereje van? Mint az álmainknak. S hogy nem az ártatlanság is benne foglaltatik-e akkor? Ha valaminek ekkora természetessége van az emberi szívben?” (Füst Milán: *A feleségem története*. Bp., 1968, 146. o.)

1977. X. 8.

Kiutaztam Temerinbe, hogy átvegyem a Szirmai Károly-díjat. Azzal a gondolattal ébredtem, micsoda ostobaság ez: egy túlfűtöten ambiciózus fiú (a Szirmaié) kitalációja, aminek én fölülök. Temerinben? Csupán azért, mert a papa ott született? Soha még csak oda se szagolt többé, most meg emléktáblát koszorúznak a szülőházán, és engem noszogatnak, hogy kiálljak, mint a címeres ökör a vásáron. Sebtében fölcsaptam *A megszállók vajdasági gatzetteit*, és megnéztem, hány zsidót végeztek ki Temerinben a megszállás alatt – márpedig egy sem kapott emléktáblát, annyi bizonyos. Már elképzelttem, ahogyan ezt elmondom beszédemben, s amint a díjjal járó pénzüsszeget e kegyeleti célra felajánlom. Csakhogy közben eszembe jutott Illés Sándor *Síratója*, amely leírja az ártatlan magyar férfiak kivégzését a temerini temetőben. Ők sem kaptak emléktáblát senkitől. Akkor hát? Ezen a ponton meghíúsult a tervem. Eljött az indulás ideje, kocsiba ültem most már azon morfondírozva, hogy talán nem is lehet másként, a régi sebekre tényleg valami olyan semleges dolog a legjobb gyógyír, amilyen az irodalom. Vagy már rajtuk is a flastrom annak a bizonyos Kókai Imrének a képében, akinek a nevét viseli az iskola, ahol az ünnepség zajlik? De nem erről van szó, tudtam meg a helyszínen. Kókai nem az ártatlan áldozatok lemészárlása ellen lázongott, még csak nem is partizánkomisszár, mint titkon reméltem, hanem spanyol harcos volt, az egyik nemzetközi brigád katonájaként esett el. Maga az ünnepség pedig kellemesen telt el, egész idő alatt egyetlenegyszer sem gondoltam a kivégzettekre még én sem.

1978. XI. 19.

Hogy többnemzetiségű ország vagyunk, ez az új elem, melyet beloptam irodalmi jelenünkbe. Környezetünknek ezt az egyik alapvető jellegzetességét azonban politikai opportunizmusból elhallgatják, ami egyfelől lehetetlenné teszi, hogy a tényyszerűség, a valóság kitesse, másfelől pedig valamiféle kitalált megoszlások, álellentétek nyomakodnak a helyükbe, olyan lelkiség terpeszkedik el, amely híjával van egy jelentős komponensnek. Én ezt a hallgatást annak köszönhetően tudtam túlhaladni, hogy a közösség szempontjából mellékes nációk között éltem, hogy nem kellett érintenem (nem is érinthettem volna) a döntően fontos szerb–horvát, szerb–muzulmán viszonyt, melyek tabunak számítanak. A

magyarok azonban, a németek, a zsidók, a többségi szerbséggel szemben nem kerülhetnek olyan viszonyba, amely ennyire tilalmas volna. Márpedig ezek a kapcsolatok is sokszínűek, esetleg csupán kevésbé kiélezettek, kevésbé sorsdöntők a közösségre nézve. Ámde ez a különbség csak a politikai valóságban érvényesül, nem az irodalomban is, hiszen az irodalom akár ne is törődjön az előbbivel. Viszont a nemzeti elem megsokszorozódása ebben az irodalmi miliőben hajtóműve a különös, a globális és ezért drámai árnyalatoknak, a különbségek megvonásának, az ütköztetések előkészítésének. Ezzel a lehetőséggel én már az *Ibi házában* éltem, igaz, a zsidóság érintőleges jelzésével, nekem ugyanis külön meg kellett nyílnom feléjük, később pedig, hosszabb szünet után, melyet személyesebb jellegű elbeszélések, valamint egy regény, *A barna hajú lány* töltött ki, újra a *Blamékban*, *Az ember használatában* meg *A pogányság iskolájában*.

1978. XI. 20.

Nemeskürty István *Requiem egy hadseregért* című krónikájában olvasom, hogy ugyanazon a napon, amikor 1943 januárjában a németek ezrével hullottak Sztálingrád alatt, a magyarok pedig Voronyezsnél szenvedtek döntő vereséget, Herbert von Karayan a *Fideliót* vezényelte Budapesten. Az én szememben ez a paradoxon még egy kívánatos példája a művészet felülkerekedésének a militarista esztelenségén. Emellett jó tudni, hogy Karayan ma is dirigál, ellenben annak a kornak nem egy hősét sutba vágják.

1978. XII. 12.

Bányai János *A pogányság iskolájáról*: „Kétségtelen, az oly sokszor emlegetett mikrorealizmus mint elbeszélő eljárás viszonylagos csődje ez. A mondat, melyre kisebb teher száll a mondanivalóból, mint amit tagmondatainak túlméretezettsége, szófajai belső tartalma folytán vinnie kell, fedezetlenül hagyja a szavakat, nem ellenőrzi többé a jelentéseket s a jelentésárnyalatokat, minek folytán a mondat formátlanná, alaktalanná válik, s még azt sem közli hiánytalanul, amit közölni szándékozott. Egyetlen okát látjuk a mikrorealista mondat ilyen eltorzulásának. Az irónia hiányában.”

Ezzel az utolsó megállapítással nem értenék egyet. Bányai, gondolom, valamely pillanatnyi rögeszméje csábításának engedve mondta ki, meg-

figyelései azonban, mint amiket a mondatokról megfogalmaz, valószínűleg érvényesek. Érdekes a továbbiakban az az állítása is, hogy én nyíltan és tudatosan konstruálom történeteimet, mert nálam a konstrukció nemcsak elve a történetéptésnek, hanem a jelentése is. Rendkívül intelligensen észrevételezi a szabadon csapongó, nem a történet anyagába ágyazódó dialógus hiányát, amely pedig az elbeszélés önálló-sultabb eleme lehetne.

Prózám első igazi kritikája ez, s ezért az első olyan, melyet őszinte érdeklődéssel olvastam, nem azzal az elragadtatással vegyes restelke-déssel, mint máskor, amikor a dolgaimról olvasok.

1983. I. 14.

A *Književnost* legújabb (1–2.) száma csupa naplóból áll: Taras Kermauner Belgrádról ír – ahol 1945-ben, úgy látszik, az édesapja letartóztatása után, először élte meg a felszabadulás árnyoldalait –, valamint utolsó találkozásáról Primož Kozakkal, a barátjával, akivel egyébként elváltak útjaik; Borislav Pekić 1948-as letartóztatását, majd a börtönből való szabadulását írja meg (1956); Sinkó Ervin 1942-ben, Drvarban készít feljegyzéseket egyesek magatartásáról a maguk nemzeti csoportosulásain belül és azok függvényében. Mindhárom napló szabadelvű, leginkább a zsidó Sinkóé, mert ő szívfájdalom nélkül szemlélheti, miként torzul el egy-egy jellem a nagy nyomás alatt; viszonzásképpen Kermauner csípősen írja le Szlovénia hanyatlását az istentelenek uralma idején, Pekić pedig ironikusan von párhuzamot a hatalomban egymást felváltó osztályok között. Kermauner arról szól naplójában (1981-ben írta), hogy értelmiségünk megszabadult a különállásából eredő komplexusától, s most tudatosan áll félre, ezért egy ilyen folyóiratszám, amely telis-tele van szuverén állásfoglalást tükröző szövegekkel, valóban egészen új jelenség nálunk. Az effajta öneszmélkedés nem jellemző a Balkánra, s ha egy zsidó, egy szlovén meg egy (anyja után) örmény, tehát ha három nem tipikus balkáni tanúsított is ilyesmit, az mégiscsak (a német anya szülte Vuk Krnjević vezényletével) egy belgrádi folyóiratban látott napvilágot, amely eddig csak időnként nyitott egy-egy – fordításos – ablakocskát a szabadgondolkodású világra. Ez a fordulat, szerintem, sokkal jelentősebb a *Golubnjača* betiltását követő tiltakozásnál, mert a darab is majdnem olyan antiintellektuális, mert politizált, mint maga a betiltás.

1983. I. 15.

Az, ami most történik a *Golubnjačával* meg az élelmiszerjegyekkel, arra utal, hogy egészen új helyzet állt elő az országban. Amíg a Szocialista Szövetség Országos Választmánya ellenzi a jegyrendszert, mert gátolja a szabad piacgazdálkodást, a Szocialista Szövetség városi vezetőségei pedig (Szabadkán, Szkopjében s most már Belgrádban is) helyeslik, és ott nagyban nyomtatják a bonokat, azonképpen Újvidék város pártbizottsága támogatta a döntést, hogy a *Golubnjačát*, mint nacionalista drámát, levegyék műsorról, a Szerb KSZ Központi Bizottságának végrehajtó titkára pedig kijelentette, hogy a színdarab nem nacionalista szellemű. Eddig mindig úgy volt, hogy a párt és annak fiókszervezetei egységesen foglaltak állást. Ha mégis különbségek mutatkoztak, valakinek visszakoznia kellett, önbírálatot gyakorolnia, s a büntetés, leváltás nem maradt el. Most mindenki kitart álláspontja mellett: az a pluralizmus valósul meg, melynek Kardelj, a bamba tanító volt a szószólója arra számítva, hogy továbbra is a párt vezére lesz a döntőbíró, aki akkor még élt. Most azonban már nem él, s a párt afféle vitaklubbá válik, amiből annyiszor gúnyt űzött maga is. Mindez nagyobb fokú szabadságot, egyszerűsített még nagyobb rendetlenséget sejtet a különben is zilált közigazgatásban, melynek hatékonysága ezért a mindennapi élet dolgaiban is csökkenni fog.

1983. I. 16.

Türelmetlen undor közepette telt el a születésnapom. A buszban, hazafelé tartva Sa.-tól, aki megvendégelt, tisztelettel gondolok Celanra, aki miután ötvenévesen semmirevaló lett, a Szajnába vetette magát.

1983. III. 20.

Balázs Béla naplóját olvasom, s miközben elgyönyörködöm benne, milyen árnyaltan használja a magyar nyelvet, hirtelen felötlik Déry egyik kijelentése, melyet Újvidéken, a Maticában tett. Valaki azt találta kérdezni tőle, mit tart a legfontosabbnak egy író számára. Az anyanyelvet – hangzott a válasz. Elcsodálkoztam rajta, már-már sértett is, hogy egy zsidó így válaszol, mert a zsidó, szerintem, magától értetődően kozmopolita és figyelmen kívül hagyja a szűk nemzeti kereteket. Magamban többször-többször visszatértem erre a válaszra meg idővel sem enyhülő

rosszallásomra. Amint bizonyos zavaró körülményekkel, amelyek sokáig, ámbár csak helyyel-közzel foglalkoztatnak bennünket, általában történik, most, váratlanul, ellenérvre bukkanok Déry állításával szemben. Méghozzá maguk a zsidók szolgálnak vele, vagy bármely más embercsoport, amely szülőföldjét elhagyva új hazát választ. Itt egy idegen nyelvvel találkozik, elsajátítja, de persze nem teljes mértékben, ha az első generációról van szó, s az nem is válhat „anyanyelvvé”. Ha ellenben lemond a régi nyelvről, ez pedig előbb-utóbb elkerülhetetlenül bekövetkezik, még ha nem is az egész csoporton, hanem csak egy részén belül, a gyerekek számára az új haza nyelve „anyanyelv” lesz, mert az anyák, noha jómaguk még egy másik, korábbi nyelvet tanultak meg, most mégis az újra tanítják őket. Az utódoknak, egyszerűen, nincs más nyelvük, ez azonban mégiscsak idézőjelben az anyanyelvük, mert hiszen az édesanyjuk egy korábbi nyelvi környezetben nevelkedett. Az új nemzedék tehát híján van az anyanyelvnek, de ez nem gátolja meg abban, hogy ezen az egyetlen általa ismert nyelven éppúgy közlekedjen, éppoly ösztönösen illetve beletanultan, mint mindenki más. S mivel a nyelv mindezen birtokosainak, köztük íróknak is, nincs anyanyelvük, önmagában is képtelenség, hogy a legfontosabb tényező legyen egy területen, jelen esetben, az irodalomban. Déry kijelentését a beolvadást célzó, inkább érzelmi, mintsem racionális, réges-régi zsidó vágy magyarázza.

1983. V. 31.

Tegnap, egy kevéssé meggyőző meséjű magyar filmet nézve, melyben a magtalan arisztokrata hölgy rá akarja venni zsidó barátját, hogy őhelyette szüljön gyereket, igazi, leplezetlen, emésztő gyűlöletet éreztem a színészek alakította hősök – a harmincas évekbeli magyar katonatisztek és környezetük iránt. Ez a gyűlölet nem egyénekre irányult, hanem a környezet, a nemzet, egy mentalitás, a sajátosságai ellen. Úgy tűnt, erről a nemzetről akkor sem tudnék írni, ha a legutóbbi háború másféle véget ér, mondjuk, s én tartósan köztük maradok netán. Őket képtelen volnék vizsgálódásaim tárgyául elfogadni, míg a szerbeket, mégis, elfogadom. Azért-e, vajon, mert félig-meddig szerb vagyok? Vagy azért, mert az ő mentalitásukkal összenőttem, ahhoz hozzáedződtem? (Ámbár néhanap úgy begurulok tőle, hogy azt is gyűlöletesnek érzem.)

Micsoda nyomorúságos mesterség ez az íráság, az emberekkel, nemzettekkel, lelkületekkel, azaz – gyakorlatilag – a gyűlölködéssel, tévhitekkel, mindenféle kótyagos elragadtatással való foglalatosság.

1984. VII. 14.

Most elmesélem, hogy néz ki egy jó napom. Hét órakor keltem, igaz, tévedésből, mert a hetet nyolcnak néztem az órán. Megreggeliztem, visszafeküdtem. Nyolckor lementem az önkibe, burgonyát és zöldbabot vettem a mai és a holnapi vacsorához. Lefeküdtem, Krleža Naplóját olvastam (az 5-öst), kilenckor felkeltem, megborotválokztam, megittam a kávé. Anyám ma jól van, együtt kávéztunk, s megbeszéltük, hogy krumplit főz nekem, én pedig holnap lemetélem a körmét a lábán. Gyalogosan bementem a városba. Ma egy fokkal hűvösebb van a legutóbbi napokhoz képest, nem szenvedtem a hőségétől, ez az a határérték, amit szeretek. Az út valamivel hosszabb volt, egy kis kerülőt tettem, be kellett mennem a bankba, mert elfogyott a pénzem. Gondoltam, kénytelen leszek a könyvecskéről felvenni, azonban kiderült, hogy folyószámlámra megérkezett *A pogányság iskolája* ruszin kiadásáért járó tiszteletdíj, így aztán a számláról vehettem fel, amennyi kellett. A bankból kijövet betértem a Népkönyvtár olvasótermébe, átlapoztam az újságokat, majd az Akadémiára folytattam utamat. Egyedül lévén a könyvtárszobában, egyedül az épületben, legelőször a *Kápo* kéziratát vettem elő s elolvastam a tegnap megírt egyoldalas részletet. Itt-ott belejavítottam, egy darabig tűnődtem, azonnal megírom-e a mai egy oldalt, mert olvasás közben máris megnyílt előttem. Végül mégis a megszokott, kora esti időpontra halasztottam. Elővettem Cengić Krleža-könyvét, nagy érdeklődéssel lapozgattam, a napló megfelelő részleteit idézve fel gondolatban. Negyed kettőkor elindultam Sa.-hoz, mert úgy beszéltek meg, hogy ma nála ebédelek. Ebéd után Josip Horvat önéletrajzát olvastam (Rad JAZU Kiadó), ebben ugyanazt a korszakot írja le, melyről Krleža beszél. Később kimentünk a Dunára. Kétszer megfürödtem, cigarettáztam, egy kétéves kislánnyal cseverészttem. Sa. megkért, egy kissé tovább maradjunk, mint egyébként, mert átforrósodott lakás várja otthon, s mivel tudtam, hogy a *Kápo* ma megírandó oldalához kész megoldás van a fejemben, beleegyeztem. Hatkor érkezünk meg, kikalasztam a kompótot, átöltöztem, s elmentem az Akadémiára, itt fél

óra alatt megírtam a tervezett oldalt. Egy kicsit még olvastam, majd hét óra tíz perckor hazaindultam a Mamához. Útközben a *Kápon* törtem a fejem, s megoldást találtam az átmenetre a két helyzet között: amikor tehát Lamian Jasenovacra kerül, másfelől sorsának későbbi alakulása között. A kettő közé ékelődnének a lágerélmények, ezeket később gondolom feldolgozni. Eközben határoztam el, hogy leírom ezt a példásan jó napomat. Fél nyolcra járt, az állomásnál keltem át az utcán, tudtam, hogy további húsz perc múlva hazaérek, nyolc órakor egy Truman Capote-elbeszélés nyomán készült amerikai film kezdődik, s hogy Krležát fogok olvasni utána. Teljesült is minden. Egy sajnálatos hír árnyékolta be csupán, a divačai vonat-összeütközés híre – ugyanaz a járat volt, mellyel öt nappal ezelőtt Andrej fiam utazott a tengerre. Ez ideig harmincegy halottat jelentettek.

1984. XI. 14.

Első ízben történt meg, hogy lemondtam egy utazást családi kötelezettségek miatt. Magyarországon háromszoros ünnepség van: megemlékezés Veljko Petrovićról, Todor Manojlovićról és Radnóti Miklósról, hát erre hívtak meg levélben, meg egy táviratban (abban, melyet az Akadémia címére küldtek, s amelyik miatt Sa.-t elfutotta a pulykaméreg), én pedig eldöntöttem, hogy nem megyek el. Sajnálom, bár nem kedvelem az ünnepségeket. Az ilyen alkalom, hajtogatom magamban, egy-egy cezúra a hétköznapiok egyhangúságában, melyre jogom van, s amelyet a magamfajta embereknek találtak ki. Így cukkolom magam a Mama ellen, hiszen miatta nem utaztam el, s amikor este befutok hozzá (óhozzá, aki egész nap várt), ráfőrmedek, így töltöm ki bosszúmat.

1984. XI. 26.

Befejeződött az *Optimisták* című tévésorozat közvetítése. A Sinkó Ervin hasonló című regényéből készült megfilmesítés kezdetben nehezen hatott, azután epizódról epizódra egyre jobb lett, most pedig, amikor befejeződött, világossá vált, hogy minden bizonnyal ez a leg-európaiabb megjelenítése az 1919-es magyar kommünnek. Egyúttal pedig valamennyi kommunista forradalomnak is talán – hiszen jónak mondható ismertető róluk igazában nincs is. Ebben a csúcssikerben az a paradoxon, hogy egy olyan apatini zsidó inspirációjából született, aki soha sehol nem lelt otthonra. Ma sem verseng érte senki: sem Magyar-

ország, sem a Vajdaság – amely egyébként annyira szeretne saját értékeit felmutatni –, sem Horvátország, ahol az író minden sorát, még meg sem jelent, máris fordították, s ahol Újvidéken való megtelepedése előtt élt, és Jugoszlávia sem, hogy a nagyvilág többi részét, amerre megfordult, ne is említsük. Idegenként botladozott át ezen a világon, s csak most, egy másik művészeti médiumnak és mások csapatmunkájának köszönhetően csípett el valami életeset és tartósat, a magyar forradalmat, melyben részt vett. Ezt is csak azért, mert szereplése negatívumba, hitetvesztésbe torkollott, márpedig most jött el az ideje annak, hogy a forradalmak negatív színben tűnjenek fel.

1985. VII. 5.

Eloolvastam a *Kápót*. Gyengébb regény, mint amilyennek írás közben gondoltam – állapítom meg szinte megkönnyebbülten, merthogy írói mérlegem akkor károsulna kevésbé, ha a könyv valami oknál fogva nem jelenne meg. Alighanem újra kell írnom mindenekelőtt azért, mert aránytalanul hosszú részletekben foglalkozom a múlttal, noha tudtam, hogy ez nem lesz jó. De hát ugyanígy félttem a latolgatással, tünődéssel járó megtorpanástól is, amely megbontotta volna munkalendületemet. S jól tettem, hogy nem engedtem belőle, hogy nem volt megállás, mert így legalább az anyag összeállt. No de, ennek ellenére, a flash-backek halmozása arra mutat, hogy elveszítettem legfőbb írói készségem: a szöveg architektúrája iránti érzékemet.

1985. VII. 6.

Azzal, hogy lemondtam a dohányzásról, nemcsak a *Kápo* okozta csalódás miatt vezekeltem, hanem arra is alkalom nyílt, hogy szigorúbban ítéljem meg magam. Amellett, hogy senkit sem szeretek, most az olyan ember is én vagyok, aki semmit sem szeret. A dolgok korábbi állása szerint haszontalanul éltem, újabban pedig még értelmetlenül is. Én azonban mégis szeretek valamit: olvasni, és talán írni is. Úgyhogy esetleges feloldozásom, még ha ideig-óráig szól is, attól függ, folytatom-e az írást. Hál' istennek, hogy írtam, amíg írhattam.

1985. VII. 7.

Álmos nyári délelőtt. Az emberek nyaralni készülnek, sűrűn látogatják egymást, s nagyban folyik a szó az előkészületekről, a nyaralási

kilátásokról. Megjött a gyerekekkel Bojka szomszédasszony lánya, most aztán apróra megtelefonálja a nagymamájának, mit készít: milyen főzeléket, milyen salátát a férjének ebédre. Én is beszéltem anyámmal: közölte, az éjjel azt hitte, belehal, annyira szorított a szíve, mindaddig, amíg be nem vett egy nitroglicerin-tablettát. Gondolta, telefonál, olyan rettenetes volt egymagában feküdni ott, hogy senkije sincs a közelben, orvos sincs, aki segíthetne rajta. Hát igen, felelem, a Mama egészségi állapota miatt valamit változtatnunk kell a dolgokon, valószínűleg el kell hagynia otthonát, hozzám költözik, s lesz, ahogy lesz. Ezzel némileg megnyugtatom – ezt még majd megbeszéljük, mondja –, nekem meg, persze, eszem ágában sincs véghezvinni, amit ajánlottam, vagy hogy megfontolás tárgyává tegyem legalább. Mindezeket a beszélgetéseket úgy tudom le, hogy nem érintenek. Engem legfeljebb egyik-másik esemény indít meg, egy-egy mondat Illyés Gyula és Babits Mihály levelezéséből – azért-e, mert már nem élnek, így hát nem tartozom felelősséggel értük, vagy mert művészek, vagy azért, mert magyarok, akiknek melabúja közel áll hozzám. Én, valójában, beteg vagyok, krónikus melankóliában szenvedek, s ami távol tart az emberektől, az a betegségem, illetve, hogy ők nem betegek, egészségesek. Ellenben kiegyenlítődöm velük, megfedlek idengenkedésemről, amikor belevetem magam egy róluk szóló szövegbe, mindegy, olvasom-e vagy írom – akárha róluk is, amikor virulnak az egészségtől, vagy magamról, amikor már kiterítettek, ami egyre megy.

1985. VII. 15.

A Mama nehézlégzéssel küszködik, és szeretné, ha elhelyezném a kamenicai tüdőkórházban (ahol tavalyelőtt is feküdt). Tőle kijövet az utcán összefutok Pilis doktorral, annak a kórházi osztálynak a vezetőjével, ahol anyámat gyógykezelték. Elmondom, mi a helyzet, s ő megígéri, közbenjár, hogy a beteget odafönt megvizsgálják. Ma az egészségház orvosától kórházi beutalót és rendelvényt kapok, hogy kiszálljon a betegszállító kocsival, s holnap akkor együtt megyünk arra a vizsgálatra. A vizit, valószínűleg, semmit sem fog segíteni (legalábbis így vélekedik a körzeti orvos), én azonban, lám, napról napra megteszem mindazt, amit minden szerető és segítőkész fiú megtenne. Afféle kereszt ez a vállamon, de a sors fintora is egyúttal, hogy már harminc éve, tehát

apám halála óta, gondját viselem annak az asszonynak, akitől gyerekkoromtól fogva el akartam szakadni, akitől mindig is menekültem.

1985. VII. 21.

Megjelenése óta (1955) harminc évnek kellett elmúlnia, hogy elolvassam Sinkó könyvét, az *Egy regény regényét*. Akkoriban, amikor mindenki emlegette, még nem tudtam igazán, hogy azokhoz a művekhez tartozik, amelyek lerántják a leplet a szovjet típusú szocializmusról, jóllehet ezeket szívesen olvastam; túlságosan szó szerint vettem, hogy egy könyv kiadása körüli bonyodalmakról van benne szó, vagy netán azért tettem le olvasatlanul, mert a szerző – gondoltam magamban – túl közel, itt, Jugoszláviában él, hogysem jelentősebb élménnyel kecsegtetne. No de legfőképpen nem az tartott-e távol Sinkótól, hogy zsidó volt? Hiszen később, amikor Újvidékre került és már itt élt, nemcsak hogy nem olvastam el egyetlen könyvét akkor sem, hanem még arra nézve sem tettem kísérletet, hogy megismerkedjem vele – mondom, talán éppen attól tartva, hogy zsidósága mágnesként magához vonz és megbélyegez. Csak ilyesmi lehet a magyarázata annak a képtelenségnek, hogy elmulasztottam élni – mércéim szerint – a legjelentősebb író közelségével, aki valaha is megfordult a házunk tájékán, az egyetlen számomra elérhető közép-európai íróéval, végül is az egyetlen olyan íróéval, aki francia kapcsolatokkal rendelkezik, amiről – látszólag – nem is tudtam akkor, hanem csak később fedeztem fel fokozatosan, s amiről most, az *Egy regény regényének* elolvasása után, pozitíve meg is győződtem. Irodalmi magánéletem legnagyobb mulasztása, kétségtelenül. S monomániás zárkózottságomra jellemző: tekintve, hogy Sinkónak semmi hasznát nem vehettem (magyar író volt, ezen a nyelvterületen tevékenykedett), még csak tudomást sem vettem róla, hogy létezik. Hasonlóan monomániás önzésében pedig (ami a regényben is megnyilatkozik, amikor elvakultan ront rá azokra, akik elárulhatják) ő maga sem igyekezett megismerkedni a nála fiatalabb íróval, akinek – bár szerkesztő volt – ugyancsak nem láthatta semmi hasznát, mert Sinkó szövegeit és könyveit szerbhorvát fordításban Zágráb adta ki bőséges mennyiségben. Utaink, részint e kölcsönös monománia, részint a zsidó komplexus sajátos szublimálása miatt, ezután is külön pályán futottak: ő a proletármozgalomban találta meg a kiutat, amihez a nemzetfelettség hozzá-

értendő (sőt, egy ideig, a keresztény miszticizmusban is?), én viszont komplexusom irodalmasításában, mely – ahelyett, hogy távol tartott volna tőle – nyakig belerántott a zsidóságba. Nála kevésbé voltam zsidó, ha azt vesszük, hogy nem lettem szovjetbarát csak azért, mert a hitlerizmussal szemben a Szovjetunió volt az egyetlen védőbástya (ámbátor, politikai elmaradottságomban, amilyen voltam, nem is tekintettem annak, később pedig már nem is lehetett, pláne nem az egyetlen). Ugyanakkor nagyobb zsidó voltam, mint ő, a témáim megválasztásánál fogva.

1985. VII. 27., hajnali 4 órakor

Venacón, a tüdőkórházban, ahol elhelyeztem (a kamenicai kórház valamiféle régimódi fiókintézményében, ugyanabban az épületben, amelyben én feküdtem hajdan, amikor még gyermeküdlő volt), a Mama hány, láza van. A hashajtó, amit beadtak neki, túl gyorsan hatott, így elpiszkította minden fehérneműjét. Én mostam ki neki az este, amikor meglátogattam. A beteg félrebeszél, nem tudja, hol van, eltéveszti a napokat, engem azonban figyelmeztet, idejében induljak haza, hogy el ne késsek, s vigyázzak, nehogy meghüljek. Ez a teljes elesettsége, ez a degradálódása, hogy csupán az elemi funkciókra és alapvető gondolatokra képes, már csak ez hozta közel hozzám, és ettől fogva tudtam őszintén gondoskodni róla, sőt meg is szerettem. Mert kis állatka lett belőle.

1985. VIII. 5.

Meghalt Varga József, ő volt az, aki a *Blamékat* beprotezsálta a pesti Európánál. (Kultúrattaséi minőségében öt perccel korábban érkezett a kiadvállalati igazgatóval megbeszélt tárgyalásra, mint Rankov meg én. Ez alatt a rövid idő alatt sikerült felvilágosítania beszédpartnárát, micsoda nyereség neki, ha engem kiad, így történt, hogy amint átestünk a kölcsönös üdvözlés ceremóniáján, azonnal közölték velem, hogy a ház szerzője leszek.) Varga Józsefet egy későn diagnosztizált gyomorrák vitte el. Megműtötték, sugarazták, de a fájdalmak visszatértek, ezért újraműtötték. Ezután már csak háltni járt belé a lélek. Nem járt emberek közé, megvakult. Képtelen volt enni, a felesége csócsálta meg neki a falatot, amit nagy kínnal nyelt le. Az orvosok olyan műtétet javasoltak, amellyel kívülről készítenének nyílást a gyomorba, s ő beleegyezett. A kórházi vizsgálat után azonban közölték az asszonnyal, hogy férje

valószínűleg meghalna a műtőasztalon, így aztán hazaküldték. Otthon két álló éjszaka virrasztottak fölötte, várták, hogy meghaljon, s ő csak a második végén hunyta le szemét. A világ, még ha nem nézzük is, micsoda gaszágok játszódnak le benne, akkor is farkasverem, téves hely egy rendes ember számára.

1985. IX. 15.

Shvoy magyar tábornok naplójában olvasom 1919 egyik január végi napján kelt feljegyzésben, hogy „a szerbek bevonultak Horgosra”. Tudatlanságomra jellemzően így értesülök, hogy Horgos nem tartozott Jugoszláviához közvetlenül a háború után, eszerint a község Jugoszláviához csatolása nem egy csata, nem is a lakosság összetételének – mely majdnem szintiszta magyar –, nem is holmi mértani számításoknak a következménye, hanem véletlen műve, néhány hónappal az összetűzések után felmerült pusztá véletlené. Ha tehát Horgos, véletlenül, magyar oldalon marad, szegedi gazdája nem küldte volna az apámat Horgosra, hogy – mint szerb – hathatósabban képviselje ideát az érdekeit, s akkor a papa nem ismerkedik meg a Mamával. Így vagyok jómagam is valamiféle katonadiplomáciai önkény terméke.

1986. III.

. . . Ottlik Géza *Iskola a határon*-ját olvasom – végre, hiszen már tíz évvel ezelőtt hallottam, hogy az egyik legjobb magyar regény –, no és ha olyan budapesti utca vagy városnegyed leírására bukkanok, melyet magam elé tudok képzelni, a megindultságtól elszorul a torkom: „ez nincs többé” vagy „akik erre emlékeznek, nincsenek többé”. Ami pedig furcsa, mert hiszen semmibe vettem a környezetet mindig, talán mert hovatarozást fejez ki, attól meg elzárkózom. Pest, Horgos, Újvidék sohasem jelentett nekem többet annál a szintérnél, ahol életem, ez a becsvágytól fűtött kaland, lezajlott. Most eljött az ideje, hogy azért is megfizessék, amit megtakarítottam.

1988. III. 5.

Az Íróegyesület évi közgyűlésének szünetében hozzám lép Sava Babić, kérdezni szeretne valamit: igaz-e, amit Vuk Krnjević beszél, hogy a naplómat biztosan magyarul írtam, s csak most fordítom? Merthogy ő, Babić, írni szeretne valamit róla. Minden érvet latba vetve cáfolom

a dolgot, közben eszembe jut, mért gyanúsítgat Krnjević. Hát pusztán azért, mert előszeretettel vájkál mindenféle szennyesben: mivel a naplóban én már megvallottam egynémely eltévelyedésem, mért ne fognám azt is, hogy saját magamat fordítom, de sehol nem jelzem. Én övele, bár a végsőig hízelgően ír könyveimről, mindössze kétszer beszéltem az életben: egyszer, amikor Mirko Čanadanović származása felől érdeklődött, akkoriban, amikor tartományi pártelnökké választották a politikust, és másodszer, amikor megkérdezte tőlem, igaz-e, hogy Radovan Vljakovićot, az államelnökség vajdasági tagját megműtötték; mindkét-szer azt feleltem, nem tudom, ő viszont mindkét alkalommal valami kellemetlent szeretett volna hallani.

1988. VII. 29.

Ma szelesre fordult. Amikor hazafelé tartottam a Mamától, még hozzá a Fruška gora utca napos oldalán, mert rövidebb úton rúg ki az artézi kúthoz, melynek vizéből rendszeresen iszom odafelé is meg visszafelé is, a mellem nekifeszült a légáramnak, és a tudóm megtelt a meleg, párás, mégis friss levegővel. Magasan a fejem fölött pedig nyárfák susogtak, igaz, ugyanazok, amelyek a menetoszlopban haladó szerbek meg zsidók fölé borultak, amikor kihajtották őket a strandra, és ott kivégezték 1942 januárjában.

1988. IX. 21.

A mai *Borba* idézi azt a rendeletet, melyet a szerb kormány hozott meg és Vlada Zečević belügyminiszter írt alá 1945 márciusában, s amely megtiltja, hogy a telepések visszatérjenek Kosovóba, Macedóniába, a Szerémségbe és a Vajdaságba. (Így: külön említve a Szerémséget és külön a Vajdaságot.) Megindoklás: nehogy felesleges kiadásoknak tegyék ki magukat, mert visszatelepülésükhöz nincsenek meg a feltételek. Ezt a rendeletet azonban sohasem vonták vissza, sohasem teremtették meg a feltételeket a telepések (értsd: szerbek, mert a háború előtt ők voltak a telepések) visszatéréséhez földjükre, házaikba, ahonnan az ilyen-olyan megszállók 1941-ben kiűzték őket. Csupán annyi történt, hogy a rendelet kihirdetése után néhány nappal közzétettek egy újabbat, amely azoknak a volt telepéseknek, akik előzőleg a Vajdaságban (tehát Bácskában, Bánátban és Baranyában) éltek, lehetővé teszi, hogy hazatérjenek.

A rendelet célja szemmel látható: hogy meg ne háboríttassanak azok, akik bekebelezték a telepések birtokait, tehát az albánok, a macedónok, a horvátok, a magyarok. A Vajdaságban egyedül ez utóbbiak nem kaptak semmit, meglehetősen azért nem, mert (mint például a bácskai csángók) maguk is otthagyták a földet, amit a megszállás alatt a telepesektől vettek el. Esetleg azért sem, mert tudatosult, hogy ezeket a vidékeket szláv ajkú lakossággal kell benépesíteni biztonsági okokból, netán pedig a lehetséges magyar vagy német követelések miatt a jövőben. Így kezdődött a szerbség kiszorítása Kosovóból, amit még csak tetézt, hogy 300 ezer albán emigránst engedtek be a helyükre, mindezt az internacionalizmus meg talán Tito azon becsvágya nevében, hogy megteremtse a Balkán Föderációt.

1989. III. 23.

Claudio Magris trieszti író érdekes fejtegetése a *Lettre internationale* 20. számában: eszerint Közép-Európa eszméje német elképzelés, s hogy egyedül a német kultúra lehetett volna az a központi erő, amely összekovácsolja Európa e részének különböző nemzeteit, az egyetlen, a zsidó kultúrával összefogva; a német–zsidó szimbiózis képviselte azt a nemzetek feletti és egyesítő elemet, melyhez felzárkózva Mitteleuropa működhetett volna, s Közép-Európa tragédiája, egyebek között, abban rejlik, hogy ennek a szimbiózisnak az lett a vége, hogy a páros egyik fele kiirtotta a páros másik felét.

1989. V. 28.

Valamelyik nap pesti vendég látogatott el az Íróegyesületbe, no és Tolnai Ottó felhívott, hogy hármásban találkozzunk vele szombaton délután háromkor a katedrális előtt. Tegnap, mivel szombat volt, kimentem a nagytemplom elé, de nem voltak ott. Hazamentem, majd négykor még egyszer kimentem, netán tévesen jegyeztem meg az időpontot, gondoltam. Bizony, kiálltam én ötkor is, mindhiába. A téren másféle emberek jöttek-mentek, mint egyébként, ekkor eszembe ötlött, hogy alighanem a frissiben megnyílt újvidéki színházi fesztivál vendégei ők. Egy pillanatra felébredt bennem a kíváncsiság, azonban csakhamar oda lyukadtam ki, hogy úgysem talállok közöttük senki ismerőst, mint a korábbi években, mert most egy jóval fiatalabb nemzedék sürgölődik a fesztiválon, közöttük nincs ismerősöm. Idegenkedve szemléltem isme-

retlen arcvonásait, másféle hajviseletüket, szakállukat, viselkedésüket; egy öttagú család haladt el, s a férj megállás nélkül hajtogatta: „Alaposan kicseszett velünk az a nőszemély!” Na, egy újvidéki polgár sohasem harsogna ilyen durvaságot a nyílt utcán, pedig hát ezek is polgárfélék voltak, a papa fehér porcelánnadrágban, s a neje meg a gyerekek is takarosan felöltözve. Egyszeriben megszálltnak éreztem magam, kitaláltam, gettóba zártak, valahogy úgy, ahogyan annak a tervezett tribünbeszélgetésnek a címében áll (*A nemzetiségi kultúra gettósodása*), amely egy papírszeleten érkezett az Íróegyesülettől. S akkor ez a megtárgyalásra váró téma is kellemetlenül emlékeztet, mennyire elszakadtam a való élettől, mennyire így volt tegnap, s így van ma is. Ezek az én mindenféle nyelven megjelenő könyveim csupán afféle gasztaarbeiter-munkák, egy szükségletet, az egyetemlegességérzet szükségletét elégítik ki, amely a nagyvilág igénye, ezért fogad el, de azonnal el is felejt. Ahhoz hasonlóan, ahogyan kipróbálnak minden más terméket, ami nem helyben, helyi rendeltetéssel készült, hanem ki tudja, honnan érkezett a nagyvilágból, tisztaság, használhatóság szempontjából eleve gyanúsán, mint amilyen a Yugo-Florida típusú jugoszláv autó, amilyenek rossz minőségű törülközőink meg ingeink. Naplóm, gettósodásomnak ez a megnyilatkozása, azért arat tetszést (Dimitrijević jelezte, hogy Ljubomir Simovićnak tetszik), mert leleplez, gyötrődéseimről árulkodik, azért, mert megaláz, így vagyok attrakció, akárcsak az a kezetlen, lábatlan vak koldus Delhi utcáin, akiről később Milinko Božićot mintáztam.

1990. IV. 14., reggel

Belevetettem magam Danilo Kišbe, napok óta ki sem látszom belőle. Nappal olvasom, éjszaka vele álmodok, de úgy, mintha ő – én volnék. Mert elvállaltam, hogy a zsidó hitközségben beszélek róla holnapután. Csodálkozom, hogy amikor először olvastam el a *Kert*, *hamut*, nem vettem észre, micsoda ragyogó tehetség. Mi több, azt hiszem, a *Boris Davidovics síremléke* megjelenésének idejében, Palavestrának fenntartásokkal nyilatkoztam róla, mint íróról. Alkalmassint a kétségbeesés, egy másfajta, ezúttal alapos gyanú táplálta kétségbeesés fújta meg bennem a riadót: hogy ő a jobbik ugyanabban a műnemben, amit én is csinálok, tehát az „intelligence-literature”-ben, ahogyan nevezte, mint most lá-

tom, azt a közép-európai, polgári, igazában zsidó domaine-t, melyben mindkettőnk regényei születtek. Az övéi művészi kifejezésmódban és metafizikai árnyaltságban jeleskednek, amely a nyolc éves Andi halál-félelmében, valamint Borisz Davidovicsnak abban az eltökéltségében nyilvánul meg, hogy a kihallgatási tortúra körülményei közepette is megőrizze az igazságot. Ugyanakkor szegényesebb motívumok dolgában, önála nincs, mondjuk, erotika.

1990. VII. 28.

Az állhatatosság oskolája. Fejembe vettem, hogy Ottlik *Hajnali háztető*kjének fordítását, amely elhagyta a nyomdát, személyesen kézbesítem az írónak, rábeszéltem hát Bányai Jánost, az utószó szerzőjét, meg Hornyik Miklóst, aki korábban terjedelmes interjút készített Ottlikkal, hogy együttesen látogassuk meg. Ez tegnap történt, s a beteg, nagybeteg, őszbe csavarodott és nagyothalló íróval eltöltött másfél óra volt fáradozásunk jutalma, hogy négy-öt órát leautóztunk Budapestig. Szerettem volna még aznap hazajutni, amikor azonban kiderült, hogy lehetetlen, mert Bányai nem vállalt ekkora sofőrfeladatot (az ő kocsijával mentünk), jó, ráálltam, hogy másnap reggel, tehát ma induljunk vissza, magamban megfogadva, hogy déltájban azért mindenképpen eljutok a Mamához, délután pedig a strandra. Az indulás idejét hét óra helyett, mint én szerettem volna, nyolcra tűztük ki, no de fél kilenc lett, mire útnak indultunk. Bányai útközben háromszor pihentetett, s csak háromkor hozott el a Mamához, amikor különben már fürödni megyek. A Mamánál ezért csak megmutatkoztam az ajtóban, s megígértem, hogy holnap idejében jövök. Utána, a táskámmal a kezemben, hazagyalogoltam, otthon megebédeltem, átültettem Lepa anyót a fotelbe, amit távollétemben másfél napig nélkülözni kényszerült, átöltöztem, s mindössze egyórás késéssel kírtem a strandra. Nem fürödtem, mert a nap nem melegítette át a térdeimet. Mégis elégedetten vetődtem haza, ámbár előtte be kellett térnem Bányaihoz a dzsekimért, amit a kocsiban felejtettem. Útközben azért még elmorfondíroztam rajta: ugyan hogy viselném el a börtönt, ha egyszer odakerülnék, meg a kórházat, ahová alkalmasint bekerülök ilyen „türelmetlenkedő szívvel”?

1990. XII. 31.

Ma az a dolgom, hogy nyilvánosan várjam be az éjfél az újvidéki Staro zdanje étteremben. A reformisták ugyanis a napokban meghívtak, s én nem voltam elég erős, hogy elhárítsam. Már jó tíz éve nem járok szilveszterezni, nem is eszem, iszom a késő éjszakai órákban, és nem tudom, hogy fogom mindezt elviselni. Majd csak akad valaki, akivel elbeszélgethetek. Budapesten akadt, noha hivatalból beszélgettem: Mészöly Miklóssal és nejével, Polcz Alice-szal folytattam művészkörökhöz illő, számomra lebilincselő, értelmes eszmecsere-t. Különben személyes vonatkozásban ott elmulasztottam valamit. Az pedig úgy esett, hogy a Volga Szálló, ahol szobát kaptunk, a Váci útra néz, no, és amikor kocsival eliramodtunk a Batthyány téri Karolina kávéház felé, hogy Konráddal találkozunk, eszembe jutott, hogy arrafelé van, mielőtt rátérünk a kőrútra, a Visegrádi köz, ahol két évet töltöttem Anyónál. Olvasgattam, regény- meg novellacselekményeket ötlöttem ki az asztal körül sétálgatva, s esti kimenőimre készültem, melyek a kieszelésben elszenvedett kudarcaimért kárpótoltak; ott vészeltem át egy torokgyíkot, Katóval, a vicéné albérlőjével aludtam, közben beleszerettem Bözsibe, a nővérébe, ott folytattam hosszú beszélgetéseket, míg le nem fújták a légiriadót, a tulaj unokájával, Évával. Éppen mostanában írok életemnek erről a szakaszáról a CREA amszterdami konferenciája számára. De hát nem eléggé igyekeztem megtalálni az utcámat Budapesten. Még kétszer elhaladtam a közelében. Másodszor, a felvételezésről hazatérőben, este már, befordultam az egyik, úgy tűnt, hasonló fekvésű utcába, igen ám, csak hogy a névtáblán most az állt, hogy Radnóti Miklós utca. Megkíséreltem az épületekről ráismerni. Egy kapualjból szakállas, levantei pofa lépett ki, s felém közelített. Egy sarokhoz értem, ahol nem reméltem sarkot, s mivel most már nem tudtam, hova, merre, meg aztán tartottam is attól az embertől, aki – úgy látszik – összetévesztett valakivel, megfordultam, és visszamentem a Váci útra. A kíváncsiságom nem volt elég erős, meg hát későre járt, éjfél körül, és szinte biztosra vettem, hogy hajdani utcámban senki ismerősre nem akadnék többé, s ilyen késői órán meg se győződhetnék róla, így van-e. Mégis: hogy nem voltam állhatatosabb?

1992. VII. 12.

Álmomból ébredtem, de azonnal elfelejtettem, mit álmodtam. Azaz-hogy a kongó üresség benyomására emlékszem mégis, melyet a magyar hodály szó sugall képzettársításként. Szirmai Károly választotta egyik novellájának címéül – én fordítottam le a *Letopis*nak valamikor –, s most erre az íróra gondolok, az élettől való félelmére, az okuláré mögött megülő szürkés-kék szeméből kiolvasható félelemre, mely ellen úgy védekezett, hogy írt, rendületlenül írt . . . Utána reggelizem, megborotválkozom. Odakint csendes eső szemerkeél. Kimehetnék a temetőbe, jut eszembe, hiszen vasárnap, temetőlátogatásaim napján, nem bírtam ki végig az utat abban a hőségben. S most magam elé képzelem a Mamát, ahogyan egy kissé félrebillent fejjel, magára hagyva fekszik sírjában, miközben bolygónk ismeretlen térségekben kering vele. Egyedül, elnémultan, apja, anyja nélkül, nélkülöm, a fia nélkül bolyong a világyűrben, s itt mit sem segít, ha kiballagok hozzá a temetőbe.

1992. XI. 19.

Jugoszlávia tarthatatlan úgy is mint közösség, s úgy is mint nemzetek csoportja, melyek alkotják. Mint közösség azonnal széthullott, amint ellenség támadta meg – a fasiszta Németország, 1941-ben –, s miközben összeomlott, kölcsönös öldöklés alakjában folytatta az egymás közötti villongásokat. Mint nemzetcsoport azért tarthatatlan, mert a maga területén minden nemzet mind számban, mind politikai és kulturális jelentőségénél fogva túl gyenge ahhoz, hogy uralkodjék kisebbségei fölött. Szlovénia és a szlovének annyiban számítanak kivételnek, hogy nincsenek kisebbségeik, így aztán közösködés és szövetségek nélkül, magukban is megvannak.

Ami a szerbeket illeti, nemigen fogják beérni Szerbiával magával, mert a szerbség óriási hányada él Szerbia területén kívül, ahol az 1941-es, majd a mostani, 1991-es jugoszláv összeomlást megtapasztalva dühöden szemben állnak a többségi nemzetekkel. Viszont arra sem számíthatnak, hogy éppen minden szerblakta terület a határokon belül kerüljön, mert ott nincs sem döntő többségük (legfeljebb olyan hatvanszázaléknyi), ezenkívül e szerb peremvidékeken a velük elvegyülten élő horvátokkal, albánokkal és magyarokkal szemben akkora politikai és kulturális fölé-

nyük sincs, hogy hatalmi helyzetben vagy velük egyetértésben uralkodjanak fölöttük.

1993. VIII. 4.

Felhők, égbolt, víz, étel, nők: a világ, az a gyönyörű. A nők, bizonyoságául, hogy a gyönyörűség, bezzeg, csalóka, mert ami egyeseknek a nő, másoknak a férfi az. Egyedül a felismerés gyönyöre nem ámitás, annak felismerése, amit a megújulás, a megmaradás görcsében a természet rendelt másik felünkül.

1993. VIII. 6.

A belga zenekar után ma elutaztak a kanadaiak is, mert a fesztivál befejeződött. Itt voltak a szemetesek, az összeírók, utánuk aztán bezártam a kaput. Most egyedül vagyok, pucéran, merthogy senki sem láthat meg. Az imént egy mókus iramodott neki a közeli fenyőnek, majd meggondolta magát, a földre huppant s elbakugrált a sziget erdős partszegélyéig. Egyedül a természet marad nekem, a természet vonaglása, amihez hozzáteszem a magamét. Az írás nem létezik többé, tévhit volt, amikor úgy gondoltam, hogy ez a vendégeskedés a Nyugaton értelmes módon helyettesítheti. Ami megmaradt, még csak az idő, azt kell eltölteni halálunk órájáig. Sa. nehezen viseli el a magányt, az ottani keserves életet, amiben hagytam. Gondom lesz rá, hogy kiemeljem onnan, legalább egy időre, méghozzá hamarosan. S ez minden, amit még tehetek maradék életemmel: várni, elgyönyörködni a természetben, és elviselhetőbbé tenni azok áldozatát, akik hozzám vannak kötve. Megyek, megfürdöm; Gascarnak a Gérard du Nervalról szóló könyvében a fürdés az édesanyához való visszatérést jelenti.

1993. VIII. 7.

Ez volna hát – az elvégzett munka koronája gyanánt – az a jutalom-üdülés valahol, mindenképpen Újvidéktől távol. Ha elmagányosodtam, ha belefacsarodott a szívem, ha halált sejtő melankóliába estem, ha lelkiismeret-furdalásom támadt miatta, hogy magára hagytam Sa.-t, akkor az csak azt jelenti, hogy jobb végkifejlet nincs, ami – végtére is – pontosan beleillik a világról általam alkotott képbe.

1993. VIII. 14.

A mai *Libération* közölte a boldogságról szóló kisesszémemet, melyet korábban megrendelt. Elmondtam, mennyire élvezem robinsoni függetlenségem, de megemlítettem a melankóliámat is, melyet Anyóra, a Mamára gondolva érzek. Egyedül arról a halál előtti irtózatról, arról a – már-már – undorról nem szóltam, mely napok óta kísért. A melankóliát, a borzadályt követően – undor. Nem a haláltól magától, s csak a haláltól, hanem a romlandóságtól, aminek az élet kitesz bennünket, mivel az élet, magában véve, romlandóság. Tehát útvesztő, már azzal, hogy megszülettünk.

1993. XII. 4.

Tegnap felolvasóest Bagny sur Meuze-ben. Claudine Guéguen meghívta a Schnecket, hogy beleférjen hatvan percbe, s a történet semmit sem veszített érthetőségéből, akárcsak attól a javítástól, melyet annak idején a Nolitban Kiš szűrt be, amikor csak úgy, véletlenül, belelapozott a kéziratba, s az első vagy a második mondatban akaratlan rímeltetést fedezett fel. Épernay-be való visszatérésünkkel Claudine-t megkíséreltem visszatartani, de nem sikerült. Amikor benyitottam a lakásomba, megállapítottam, hogy a tasakból kiesett a hosszú szárú gatyám, mely megment a fagyhaláltól, s amelyet arra az eshetőségre vittem magammal, ha Bagnyban kell aludnom. Ez a hosszú gatyá, mely Claudine kocsjában maradt – s amelynek nyomán, miután megtalálta, egyből rájön, micsoda fázós, de nem kevésbé kéjsóvár vénemberrel van dolga –, álmatlan éjszakát okozott, reggelre pedig ahhoz hasonló szégyen jelképe lett, amilyent M. M. újvidéki író élt meg akkor, amikor az írotábor idején, miközben öregesen ropta a táncot az egyik vendéglőben, lecsúszott a pantallója. Azt mondják, lelkileg belerendült, úgy megrázta az eset.

BORBÉLY János fordítása